

Изучаването на античността в България (история и съвременност)

Мирена Славова
София

I. Материалните паметници

Още в Устава на Българското книжовно дружество, създадено през 1869 г. и свързано с имената на Марин Дринов, Васил Друмев, Константин Иречек, е отбелязана изрично необходимостта от създаването на „старинен кабинет“ⁱ.

След Освобождението усилията се насочват към създаването на Народна библиотека, към която се оформя археологическа сбирка. През 1879 г. например, само година след Освобождението, е издадена специална разпоредба да се съберат всички старини от софийските „дворища“. През 1893 г. археологическата сбирка е отделена и е създаден Народният археологически музей с директор Вацлав Добруски, който заема тази длъжност цели 17 години. Първата експозиция е открита през 1905 г. в Буюк джамия. В началото на XX век вече има повече от двадесет провинциални музея. Втори директор на Народния археологически музей от 1910 до 1920 г. е Богдан Филов, когато се поставя началото на изработването на Археологическа карта на България. Любопитна е далновидността на българската държава по време на войните в началото на XX век, когато към Генералния щаб на българската армия е създадено нарочно Културно отделение и се правят археологически проучвания в Беломорска Тракия и Македония. Две важни дати в изучаването на материалните паметници на античността в България са 1901 г., когато е създадено Българското археологическо дружество с председател Гаврил Кацаров, и 1921 г. – рождената дата на Българския археологически институт с директор Богдан Филов. Тогава директори на музея стават последователно Андрей Протич (1921-1928), Рафаил Попов (1929-1938) и Иван Велков (1938-1944). В края на 40-те години Българския археологически институт се слива с Народния археологически музей и образува сегашния Археологически институт с музей към БАН, чийто дългогодишен директор е акад. Д. П. Димитров.

Искам да подчертая три съществени особености на този процес на създаване и утвърждаване на институтите, свързани с изучаването на античността до средата на XX век.

Най-напред частната инициатива (защото Археологическият институт и Археологическото дружество са били плод на частна инициатива), подкрепена широко и от обществеността, и от държавата. Това е много важна характеристика и традиция на проучванията на древността у нас – активната държавна позиция и подкрепа, от една страна, и ангажираността на широки обществени кръгове не само в столицата, но и в провинцията, където някога читалищата, а днес и археологическите музеи са културни институти, които ирадиират знания и осъществяват изследвания върху античната епоха в българските земи.

Втора съществена особеност на разглеждания период е тясната обвързаност между класическата филология и археологията. Тя се изразява преди всичко във факта, че почти всички ръководители на институциите за изучаване на материалните паметници от антично време у нас са класически филолози, като започнем от Вацлав Добруски (1858-1916), завършил класическа филология в Карловия университет, минем през Богдан Филов (1883-1945) и акад. Гаврил Кацаров (1874-1958), завършили класическа филология в Германия,ⁱⁱ и стигнем до Д. П. Димитров (1908-1975), завършил класическа филология в Софийския университет през 1931 г.

По времето на Добрускиⁱⁱⁱ е разкопано светилището на Асклепий при Глава Панега, от което постъпват в музея 180 оброчни плочки, Нимфейонът при Огняново, от който постъпват 120 оброчни плочки (не малко от тях с посветителни надписи), оформя се и богата колекция от официални надписи от Никополис ад Иструм (дн. Никюп), постъпва Пизоският надпис, римски статуи от Ескус (дн. Гиген), стелата на Дейсис от Аполония от V век пр.н.е. Добруски събира материали по археология на България, свързани с Тракийския конник и с нумизматиката на тракийските царе.

Заслуга на Богдан Филев^{iv} са разкопките на късноантичната базилика при „Св. София“, късноантичната сграда-ротонда „Св. Георги“, римските мавзолеи при Лъджене (Ловешко), античната гробница и надгробните могили при Дуванли, куполната гробница при Мезек, изследването на проблемите на помощните римски войски в Мизия и римското съкровище от Николаево, на старобългарската църковна и дворцова архитектура, на миниатюрите в Лондонското евангелие на цар Иван Александър и в Манасиевата хроника във Ватиканската библиотека.

Гаврил Кацаров съчетава интереси в областта на старата история и археологията. Той за първи път обръща поглед към произхода и историята на населението по нашите земи в античността. Негови са множество проучвания на етнографията на Балканите и на културната история и произхода на старите македонци, пеоните, траките и келтите. До ден днешен основополагащ остава неговият корпус на посветителните паметници на Тракийския конник.

Д. П. Димитров изследва проблемите на античните паметници и стратегиите в Тракия, надгробните плочи от римско време от Северна България, портрета върху античните надгробни паметници в североизточна Македония. Безспорно едно от най-големите му постижения са разкопките на тракийския град Севтополис, столица на одриския цар Севт III, където е открит първият най-ранният официален гръцки надпис-клетва от вътрешността на Тракия. Под негово ръководство е проучен тракийският град Севтополис (1947-1953), започват българо-полски разкопки в римския легионен лагер и ранновизантийски град *Novae* край Свищов (от 1960 насам).

Симбиозата на археологията и старата история с класическата филология, така хубаво отразена в немския термин *Altertumswissenschaft*, особено добре проличава в публикация на Д. П. Димитров в Известията на Българския археологически институт от 1938 г., където той публикува и тълкува гръцкия текст на житието на св. Александър, написано вероятно след V-VI век. Той оглавява през 1950 г. и катедра „Археология“ на Софийския университет, която по традиция се ръководи от античници. През периода 1965-1982 г. Секцията по антична археология се ръководи от друг класически филолог, Теофил Иванов, завършил класическа филология в Софийския университет и специализирал във Виена. Той участва активно в проучването на некропола на западночерноморската гръцка колония *Apollonia* (дн. Созопол), ръководи от началото (1958) българо-немски разкопки в късноантичния кастел *Iatrus* (край село Кривина, Русенско), разкопки в *Nicopolis ad Istrum*, *Oescus*, *Abritus* (днешен Разград). И през 60-70 г. на XX в. членовете на секцията работят главно на обекти от I до началото на VII в.

Секцията по епиграфика и нумизматика към АИМ има за ръководители изтъкнати наши учени. Първият от тях е чл. кор. проф. Веселин Бешевлиев – епиграф, съсредоточил своите изследвания в областта на латинската, християнската и първобългарската епиграфика. Той оглавява секцията до преминаването си на работа в новосъздадения Институт по балканистика при БАН през 1964 г. От 1964 г. начело на секцията е проф. Тодор Герасимов, утвърден специалист-нумизмат в световната наука. През 1972 г. за ръководител на секцията е назначен проф. Велизар Велков, класически филолог, известен в международните научни среди епиграф. След избирането му за

директор на АИМ, от 1989 г. за ръководител е избрана проф. Йорданка Юркова, нумизмат. През 1993 г., за ръководител на Секцията е избрана проф. Василка Герасимова, също класически филолог.

Споменах по-горе знаменателния факт, че Д. П. Димитров съвместява теренната археологическа работа с тексткритична. Но този факт е красноречив и с още нещо. Д. П. Димитров се насочва към въпросното житие на св. Александър, защото то е ценен извор за историята на българските земи, тъй като св. Александър пътува от Рим към Константинопол и минава през Тракия, където и мъченически умира. Така от самото начало на изучаването на античността в България, то трайно и органично се свързва с материалните и писмените паметници за историята на българските земи, които са изключително богати на находки от гръко-римско и византийско време. Съществено следствие от това е развитието на специални интереси на българските изследователи не само към гръко-римските артефакти и текстове въобще, но и към местната тракийска култура и нейната елинизация на юг от Балкана и романизация – на север.

Третата характерна черта на интересуващото ни явление е активната роля на чешките просветни деятели след Освобождението у нас – Вацлав Добруски, Карел (1859-1944) и Херменгилд (1858-1923) Шкорпил, Константин Иречек (1854-1918).

Братята Шкорпил учителстват в гимназиите на по-големите градове в България от 80-те години на XIX в., но се установяват по-дълготрайно във Варна, където са последователно председатели на Археологическото дружество. Те обикалят и описват археологически обекти и старини от всички епохи из цяла България – Черноморието, Северна и Южна България. На тях дължим първото регистриране и запазване на много антични паметници.

Константин Иречек е министър на народното просвещение (1881-1882), директор на Народната библиотека и музей (1884), член на Българското книжовно дружество. Плод на неговите проучвателски интереси са множество публикации, най-важните от които безспорно са „Пътувания из България” (943с., 1899 г.) и „История на българите” (462 с., 1929 г.).

II. Писмените паметници^v.

Катедрата по класическа филология в Софийския университет е създадена през 1921 г. Първата учебна година е 1921/22 г., а пръв неин ръководител е **Александър Балабанов** (1879-1955). Роден в Щип, завършил класическа гимназия в София и класическа филология в Германия, Александър Балабанов е емблематична фигура в българския културен и научен живот през първата половина на XX век. Изпод перото на този вдъхновен познавач на античната литература излизат „История на класическата литература” (1931), „Любов и поезия” (1939), „Еволюция на мотивите в гръцката литература в класическия период”, както и множество преводи на Софокъл, Есхил, Гьотевият „Фауст”.

Димитър Дечев (28.8.1877-1.9.1958). Завършил класическа филология в Германия. Лектор по латински език 1914-1920, доцент по латинска филология 1921-1924, професор и ръководител на Катедрата по класическа филология 1928-1945, академик 1943. Академик Дечев посвещава своите усилия на изучаването на трако-келтските езикови успоредици, на античните надписи и ревизия на надписа на Мадарския конник, превежда и издава извори за старата история и география на Тракия и Македония. Той продължава делото на Томашек и става основоположник на тракийското езикознание у

нас с два важни труда „Характеристика на тракийския език” и „Тракийските езикови остатъци”.

Веселин Бешевлиев (25.3.1900-9.10.1992). Завършва класическа филология в Германия през 1925 г. Асистент по класическа филология 1925-1929, доцент 1929-1932, проф. 1933-1944, завеждащ секцията по епиграфика в АИМ 1958-1965, завеждащ секцията по етногенезис на балканските народи в Института по балканистика 1965-1970. Член-кореспондент на БАН от 1941 г. На проф. Бешевлиев принадлежат два изключително ценни епиграфски корпуса – на първобългарските надписи и на късните гръцки и латински надписи от България. Той е автор на важни трудове по антична топонимия и етногенезис на балканските народи, в т.ч. и на старите македони, превежда извори за старата история на Тракия и Македония.

Владимир Георгиев (16.2.1908-14.7.1986). Завършва класическа филология в СУ през 1930. Асистент по класическа филология 1931-1936, доцент 1936-1945, професор и ръководител на Катедрата по общо и сравнително езиковедие 1948-1978, академик 1952. Като виден индоевропеист, Владимир Георгиев дава своя принос в изучаването на минойските текстове, на предгръцкия субстрат, на етруския, старославянския и тракийския език.

Георги Михайлов (19.10.1915-21.11.1991). Завършва класическа филология в СУ 1938, асистент 1941-1957, доцент 1957-1963, професор 1963-1980. Световноизвестен епиграф, председател на Международната епиграфска асоциация. Негов е монументалният труд в пет тома, съдържащ намерените гръцки надписи от България. Автор е на изследвания върху езика, историята и културата на българските земи в древността.

Борис Геров (18.5.1903-25.12.1991). Завършва класическа филология в СУ 1926, асистент 1941-1948, доцент 1949-1954, професор 1955-1969, хоноруван професор до 1979 г., ръководител на катедрата 1955-1969 г. Виден специалист по епиграфика, издава корпус на латинските надписи, намерени между р. Искър и р. Янтра. Автор е на основополагащи трудове за романизацията на българските земи в древността, за латинско-гръцките езикови отношения на Балканите, за религиозния, административен и икономически живот в балканските земи в античността.

Александър Ничев (11.05.1922-16.11.1988). Завършва класическа филология в Софийския университет през 1945 г. Професор от 1963. Ръководител на Катедрата от 1970 до 1978 г. Доктор на Московския университет. Специалист по старогръцка литература и антична трагедия, изучава трагическия катарзис (книгата ”Загадката на трагическия катарзис у Аристотел”), преводач на Аристотеловата „Поетика”, автор на преводи на Есхил, Софокъл, Аристофан, на Менандър и Еврипид, на диалози на Лукиан.

Руска Гандева (02.08.1911-16.08.2001). Завършва класическа филология през 1933 г. Професор от 1974 г. Специалист по латински език и римска литература. Автор на студии върху Хораций и Овидий, както и на изследвания върху римската литература като извор за Тракия и населението на антична Добруджа.

Тодор Сарафов (1924–1980). Завършва класическа филология в СУ през 1947 г. От 1959 г. работи като асистент, а от 1973 г. – като доцент в Катедрата по класическа филология. Ръководител на катедрата в периода 1978-1980 г. Чете лекционни курсове

по латинска морфология и синтаксис и историческа граматика на латинския език. Основните му научни интереси са латинският език, античната литература и античната култура на българските земи. Автор на изследвания върху култа на Херакъл в България, етимология на тракийски и латински имена, историята и етногенезиса на племето сатри. Преводач на Езоповите басни.

Зорка Попова (29.04.1921–22.08.2006). Завършва класическа филология в СУ през 1944 г. От 1961 г. е преподавател в Катедрата по класическа филология, а от 1980 г. – доцент. Полето на нейните научни интереси са морфологията, фонетиката, историята и историческата граматика на латинския език. Автор е на задълбочени изследвания върху *Carmina Latina epigraphica* и влиянието на римските поети Тибул, Катул, Проперций и Хораций върху епиграфски засвидетелстваните латински епиграми от нашите земи.

Кирил Влахов (19.05.1924-30.11.1994). Завършва класическа филология през 1953 г. Професор от 1978 г. и ръководител на катедрата от 1980 до 1989 г. Специалист по проблемите на тракийския език. Автор на трудове върху тракийските лични имена, вокалния квантитет в тракийски, на фонетико-морфологични проучвания на тракийските езикови остатъци. Автор на обратен речник на тракийския език.

Димитър Бояджиев (3.9.1949 -8.7.2005). Завършва класическа филология през 1976 в Софийския университет. Професор от 1991 г. Ръководител на Катедрата от 1999 до 2005 г. Автор на студии върху етно-езиковите отношения на Балканите през античността, езика на късните и на метрическите латински надписи от нашите земи, проблеми на тракийския език. Преводач на Петроний и Апулей.

Веско Вълчев (1947) Завършва класическа филология през 1972. Асистент (1983) и ст. асистент по старогръцки език (1986-2010). Преподава история и историческа граматика на старогръцкия език, старогръцки език и автори, старогръцки език за специалност „Археология”. Основните му научни интереси са в областта на старогръцкото езикознание.

Богдан Богданов (1940) Завършва класическа филология през 1963 г. От 1969 г. е асистент, а от 1983 г. – доцент по старогръцка литература. Доктор от 1976 г. и доктор на филологическите науки от 1985 г. Професор по старогръцка литература (1989-2010). Ръководител на катедрата в периода 1989-1991 г. Преподава старогръцки език, старогръцка литература и култура. Основните му научни интереси са в областта на античната литература и култура, история на литературата, философия, културна антропология. Автор на монографии върху историята на старогръцката литература, митология и култура, както и на текстове върху актуални проблеми на хуманитаристиката.

III. Институции

Днес изучаването на античността в България продължава традициите на нашите професори и учители от близкото минало и е съсредоточено в музеи, университетски катедри и институти в Българската академия на науките.

Нека започнем най-напред със Софийския университет и Катедрата по класическа филология.

Наследник на 90-годишна традиция като най-старата катедра във ФКНФ, Катедрата по класическа филология днес обединява 14 специалисти по класически езици с многостранни интереси и задълбочена научна-изследователска работа. Оставяйки настрана обичайната задължителна преподавателска работа в бакалавърската и магистърската степен на специалността, за чиито учебни планове можете да се информирате на интернет страницата на катедрата, както и обучението по гръцки и латински във всички факултети на Софийския университет за студенти по западни, славянски филологии и балканистика, както и за историци, археолози, философи, културолози, юристи и биолози, могат да се очертаят следните научни области на интереси, които в последното десетилетие разшириха традиционните области на работа:

- разшири се обхватът на изследванията на гръцкия език и литература през византийската епоха и бе прехвърлен мост от гръкоезичната словесност към старобългарската; бяха защитени дисертации и хабилитации по византийска история и литература, бе създадена специалност «Новогръцка филология»;
- разшири се обхватът на изследванията на латинския език и римската литература през късната античност и Средновековието, на новолатинската литература и Ренесанса;
- продължава традицията за изучаване на езиковата ситуация и културата на българските земи в древността и на епиграфските паметници;
- разширява се обхватът и се задълбочават изследванията на античната култура, литература и философия. Бе създадена магистърска програма «Антична литература и култура»;
- постави се началото на изследвания по теория на превода, на рецептивната естетика и метриката, като бе издаден специален том за рецепцията на античната литература в България;
- развива се изследването на латинския език като инструмент на римското право и юриспруденцията;
- създаде се виртуална латино-българска библиотека Romulus Bulgaricus, която отразява осъзнатата необходимост от прилагането на компютърни технологии в хуманитаристиката, и бе положено началото на виртуална енциклопедия по античност;

Класически езици се преподават още в Нов български университет в Департамента по средиземноморски и източни култури в рамките на програмата «Класически студии», в Пловдивския, Благоевградския и Великотърновския университет, където студентите – филолози, историци и богослови – оформят своя професионален профил чрез курсове по старогръцки и латински. Колегите, преподаващи там, са възпитаници на нашата катедра.

Важна дейност на членовете на Катедрата е превеждането от класически езици на български на произведения на античните автори. Благодарение на това българската културна общественост разполага с превод на голяма част от антични текстове, като през седемдесетте и осемдесетте години съществуваше специална поредица за антична

литература «Хермес». Преведени са Омир, Хезиод, гръцките историци – Тукидид, Ксенофонт (вкл. и икономическите съчинения), част от Полибий, Прокопий, предсократиците, Платон (диалозите, «Държавата», сега и «Законо»), Аристотел («Метафизика», сега и «За небето» и «За възникването и загиването», «Реторика», «Поетика», «Държавната уредба на атиняните», «Политика»), Есхил, Софокъл и част от трагедиите на Еврипид. Римската литература е представена с преводи на Вергилий, Овидий, Цезар, Цицерон (писма, държавно-политически трактати), Сенека, Св. Августин. През 2009 г. успешно приключи преводаческият проект на катедрата и фондация за българска литература «Архетип», включващ преводи на Еврипид, Изократ, Алкифрон, Клавдий Елиан, Спасителя книга, Плутарх, Дигенис Акритас.

Историята и културата на българските земи в древността е сложна амалгама от процеси и явления, дължащите се на присъствието на траки, гърци и римляни. Затова академичните и образователните центрове, където се изследва днес античността у нас, имат структури и организация, съответстваща на тази проблематика.

В Археологическия институт с музей има две археологически секции - по антична археология и по тракийска археология, в Националния исторически музей, създаден през 1973 г., секцията е наречена «Праистория, антична Тракия, класическа и римска археология, археология на средните векове, нумизматика».

Един трети център на изучаване на материалните паметници от античността представляват катедрите по археология в СУ, НБУ, Великотърновския университет, Пловдивския и Шуменския университет. В момента българските специалисти по антична археология участват активно в разкопки, свързани главно с инфраструктурни проекти от национално значение. Големи обекти, които са предмет на редовни разкопки, са Novae, Oescus, Apollonia и римската колония Deultum (край село Дебелт, Бургаско), където провеждат своята археологическа практика и нашите студенти. Секцията по нумизматика и епиграфика в АИМ се занимава с проблемите на античното монетосечене у нас и с публикуването и тълкуването на епиграфски паметници.

Други важни центрове на изучаването на античността са университетските катедри по стара история – Катедрата по стара история, тракология и средновековна история в СУ, Катедрата по история на ПУ, Катедрата по стара история и етнология в ВТУ.

В Института по история на Българската академия на науките през есента на 1954 г. е сформирана, а от май 1955 г. започва работа секцията за извори и библиография за българската история като институционализирано продължение на съществувалата дотогава към Българската академия на науките "Комисия за събиране и издаване на извори за българската история". Нейната задача е издирване, превеждане и публикуване на латински, гръцки и турски извори за историята на българските земи в древността и включва видни класически филолози-специалисти по античност като акад. Гаврил Кацаров, акад. Димитър Дечев, чл.-кор. Веселин Бешевлиев, чл.-кор. Димитър П.Димитров, мл.н.с. д-р Страшимир Лишев, Геновева Цанкова-Петкова, Михаил Войнов, проф. Христо М. Данов, бъдещите професори Борис Геров, Василка Тъпкова. Научноизследователската стратегия на секцията е определена от проучванията върху обществено-икономическите отношения у траките до римското завладяване на Тракия и Горна Мизия и на българските земи в късноантичния период

В резултат на компетентната извороведска и преводаческа дейност започва обнародването на поредиците "Гръцки извори за българската история" и "Латински

извори за българската история". Първите томове излизат през 1954 и 1958 г., а последните – през 1994 и 1981 г.

От 1960 г. секцията за изследвания по византология и ориенталистика се преименува в "Секция по византология и история на балканските народи" и в края на 1963 г. тя се отделя и става основата на новообразувания Институт за балканистика.

Важна в организационно отношение както за секцията, така и за института е 1972 г., когато е създаден Институтът по тракология начело с проф. Александър Фол, днес Център по тракология към Института за балканистика. Той обединява историци, класически филолози и археолози, насочили усилията си към изучаване на тракийската древност. Плод на усилията на колектива му е енциклопедията „Тракийска древност” и първите два тома с „Извори за Тракия и траките”.

През 2004 г. бе обявено и създаването на Американски изследователски център в София, чиято цел е да улеснява и развива научно-изследователската работа у нас за американски учени в областта на хуманитарните и социалните науки (антропология, археология, история на изкуството, епиграфика, история, икономика, музика, филология, социология), както и да съдейства за сътрудничеството между учени от югоизточна Европа – Албания, България, Македония, Румъния, Сърбия и Черна гора.

ⁱ Дълга информацията в този раздел на М. Стоименова. Формиране и развитие на археологическите институции в България (1869-1950). – В: „Анали”, 2, 2003, 15-104.

ⁱⁱ За биографичните и библиографски данни в тази работа се позовавам на П.Чолов. Български историци. Биографично-библиографски справочник. София, 1999.

ⁱⁱⁱ Кр. Карадимитрова. Фонд „Каменни паметници”. – В: Национален археологически музей. Сто години от откриването на първата експозиция (18.05.1905-18.05.2005), София, 46- 49.

^{iv} В. Николов. Музеят като изследователски център. – В: Национален археологически музей. Сто години от откриването на първата експозиция (18.05.1905-18.05.2005), София, 15-19.

^v По Био-библиография на Софийския университет. София. 1988.